

Klachten en verzoeken uit Ptolemeïsch Egypte

Vrouwelijke onderdanen schrijven aan de overheid

ELINE SCHEERLINCK

Dankzij het dagelijkse, vaak niet-publieke karakter van vele papyrusdocumenten, treden vrouwelijke inwoners van Egypte, wier activiteiten zich voornamelijk tot de privé-sfeer beperkten, hierin opmerkelijk meer op de voorgrond dan in het andere bronnenmateriaal uit de Oudheid. Vrouwen verschijnen in de papyri in de verschillende rollen die zij in hun familie en in de maatschappij konden vervullen, en dit niet alleen als koningin of hofdame, maar ook als danseres, bierbrouwster of molenares, als landeigenares of pachteres, als moeder, echtgenote of weduwe. Hierdoor geïntrigeerd, concentreerde ik mij in mijn masterthesis¹ op één type documenten, waarin deze vrouwelijke onderdanen over hun dagelijkse besommeringen vertellen: de door henzelf aan de overheid gerichte petitie's in briefvorm met klachten en verzoeken. In de volgende pagina's zal ik kort verslag geven van het onderzoek dat ik daartoe heb verricht en uiteenzetten hoe ik mijn masterthesis heb opgebouwd.

De documentaire papyri: een venster op de oudheid (?)

De papyri waarop literaire teksten zijn gevonden, hebben een aanzienlijke bijdrage geleverd tot de kennis van de Latijnse en – vooral – Griekse literatuur. Zo zijn onder andere Aristoteles' *Athenaion Politeia* en Menanders *Duskolos* enkel op die schriftdrager overgeleverd. De literaire papyri vormen echter slechts een kleine groep van de tienduizenden Griekse papyri (en 'ostraka') die tot op heden zijn ontdekt; de grote meerderheid van dit enorme corpus was nooit voor publicatie bestemd en bestaat uit zowel documenten die tot officiële, administratieve contexten behoren als documenten uit de privé-

¹ Scheerlinck, E. (2008), *Klachten en verzoeken uit Ptolemeïsch Egypte. Vrouwelijke onderdanen schrijven aan de overheid. Een inhoudelijke analyse van de petitie's op papyrus* (masterthesis – niet gepubliceerd), Gent.

sfeer: het zijn onder andere gerechtelijke en fiscale documenten, brieven, magische formules, horoscopen, schrijfoefeningen en contracten, die weinig of geen openbaar nut hadden, maar voor de auteur of de direct betrokken partijen van (groot) persoonlijk belang waren.

Vandaag hebben die documentaire papyri een grote waarde als rechtstreekse getuigenissen uit het dagelijkse leven van de inwoners van Egypte in de oudheid, getuigenissen die vaak heel persoonlijk en gedetailleerd zijn en niet gemanipuleerd zijn met het oog op (openbare) publicatie; zo kan men in de documenten bijna zien hoe bijvoorbeeld soldaten in het huwelijk treden, moeders bezorgde brieven sturen en landeigenaren hun grond aan woekerrentes verpachten.

Het is echter onmogelijk daaruit een allesomvattend, coherent en precies beeld van de Egyptische maatschappij af te leiden, aangezien de papyri zelf een allesbehalve allesomvattend en coherent geheel vormen. Dit wordt veroorzaakt door geografische en chronologische lacunes in de documentatie, maar ook door het feit dat eerder de meer vermogende lagen van de bevolking in de papyri zijn vertegenwoordigd, en doordat vele documenten in fragmentarische of beschadigde toestand verkeren, waardoor het achterhalen van de historische, economische, sociale, ... context van die fragmenten vaak bijzonder moeilijk, zometertijd onmogelijk, is; elke interpretatie van een papyrustekst moet met deze beperkingen rekening houden, net als elke historische gevolgtrekking die op basis van de documentaire papyri gemaakt wordt.

Petities van vrouwen uit de Ptolemeïsche periode

Het doel van mijn onderzoek bestond eruit om, aan de hand van een zo volledig mogelijk corpus van Griekse petities van vrouwen uit Egypte, een idee te krijgen van de aard van de probleemsituaties waarmee vrouwen in hun leefwereld te kampen hadden en waaraan zij op eigen initiatief probeerden het hoofd te bieden. Wegens de grote omvang van het beschikbare materiaal, werd besloten tot een chronologische beperking: enkel petities uit de eerste drie eeuwen na de verovering van Egypte door Alexander de Grote in 332 v.C. werden in rekening gebracht. Deze 'Ptolemeïsche' periode eindigt in 31 v.C., met de overwinning van Octavianus in de slag bij Actium op Marcus Antonius en Cleopatra VII, de laatste vorstin van de Ptolemeïsche dynastie, opgericht door Ptolemaios, Alexanders generaal en vanaf 304 v.C. Ptolemaios I, koning van Egypte.

Alvorens in te gaan op de samenstelling van het corpus van petities zal ik eerst wat meer duiding geven bij het begrip 'petities in Ptolemeïsch Egypte'.

De oudste petitie uit het corpus dateert uit de jaren 242-240 v.C. en is gericht aan de koning. Wanneer in de petitie de koning wel de adressaat is, maar de hulp gevraagd wordt van de ‘strategos’, de hoogste ambtenaar van een Egyptische gouw, werd de petitie in kwestie rechtstreeks bij die functionaris afgeleverd. Het stond de onderdanen echter vrij hun petitie in te dienen bij de ambtenaar die zij het best geschikt vonden om hun probleem op te lossen. Inhoudelijk kunnen de petitieën opgesplitst worden in twee grote groepen: klaagschriften en verzoekschriften in de enge betekenis van het woord. In de eigenlijke klaagschriften, die in het corpus de grote meerderheid vormen, vroeg de adressant(e) dat gerechtelijke stappen werden genomen tegen een beklagde, die in de petitie met naam werd genoemd en door wie hij of zij zich onrechtvaardig behandeld voelde. Men kon de overheid echter ook aanschrijven met een verzoek om een gunst of een administratieve aanpassing, bijvoorbeeld de aflevering van een bouwvergunning.

Om een corpus samen te stellen dat alle petitieën uit de Ptolemeïsche periode met een vrouwelijke adressante verzamelde, heb ik, naast secundaire literatuur, verscheidene elektronische papyrologische databanken geraadpleegd en doorzocht, waarbij chronologische, typologische, inhoudelijke en linguïstische zoekcriteria werden gehanteerd. Het geslacht van de adressanten kon ik ook op basis van de naam, maar voornamelijk op basis van de morfologie in de tekst bepalen. Het corpus dat op die manier werd samengesteld bestaat uit 72 Griekse ingediende petitieën en kladversies van 60 verschillende adressanten; sommige zijn volledig intact bewaard, andere slechts fragmentarisch, de meerderheid bevindt zich daar ergens tussenin. De drie eeuwen van de Ptolemeïsche overheersing zijn vertegenwoordigd, hoewel slechts vijftien petitieën gedateerd zijn in de 1ste eeuw v.C., ongeveer de helft van het aantal documenten uit zowel de 3de als de 2de eeuw v.C. Petitieën uit verscheidene gouwen in het Noorden én Zuiden van Egypte zijn opgenomen in het corpus, met uitzondering van de zwaarbevolkte gebieden van de Nijldelta en de hoofdstad Alexandria, waarvan de papyrologische documentatie door de vochtigere omgeving en de permanente bevolking jammer genoeg zeer schaars is.

In de thematische bespreking van alle petitieën uit het corpus – het belangrijkste deel van het onderzoek – werden de documenten op basis van hun inhoud in verschillende categorieën ondergebracht en in detail geparafraseerd, met vermelding van (relevante) Griekse tekst. Eerst werden de petitieën besproken die betrekking hebben op de familie van de adressanten. Zij werden in drie subcategorieën onderverdeeld: petitieën die betrekking hebben op het huwelijk van de adressanten, op onrecht aangedaan door een naast fami-

lielid en op slavinnen in hun huishouden. Vervolgens werden de klaag- en verzoekschriften besproken die handelen over de bezittingen van de adressanten: vrouwen treden in de petitie immers op als eigenares en erfgename van onder andere landbouwgrond, bouwterreinen en huizen, maar ook als schuldenares of schuldeiseres, en als slachtoffer van diefstal. Als derde en laatste thematische groep werden de petitie besproken waarin de adressanten beweren slachtoffer te zijn geworden van fysiek (en verbaal) geweld.

Vervolgens werd dieper ingegaan op enkele petitie uit het corpus die ook deel uitmaken van een familiearchief: de in één groep teruggevonden documenten van een bepaalde persoon en/of zijn familie. Waar de context van de afzonderlijke petitie in het duister blijft, omdat de adressante enkel die informatie over zichzelf en haar leefwereld geeft die zij voor het bepleiten van haar zaak belangrijk vindt, kon de informatie uit de andere documenten van het archief helpen de inhoud van de petitie en/of de sociale, economische, ... achtergrond van de adressante beter te begrijpen. In het corpus van petitie bevindt zich een aantal documenten dat behoort tot twee gekende familiearchieven uit de tweede eeuw v.C.: het archief van de Dryton, zijn vrouw Apollonia en hun dochter Senmounthis uit het zuiden van Egypte, en het archief van Ptolemaios, uit het tempelcomplex van Sarapis in Memphis. Tot het eerste archief behoren zowel een petitie van Apollonia (en haar zussen) zelf als een klaagschrift van haar vijf dochters, Senmounthis en vier jongere zussen. In het tweede archief bevinden zich de petitie van Taues en Taous, tweelingzussen die in het tempelcomplex in Memphis onder de bescherming leefden van Ptolemaios, de eigenaar van het archief.

Als laatste invalshoek bij de analyse van de petitie werd de onomastiek gebruikt, waarbij niet alleen de namen van de adressanten, maar ook die van de beklagden en de andere personen die in de petitie worden vermeld, werden onderzocht.

Zorgen en conflicten in het leven van de Ptolemeïsche vrouw: drie belangrijke oorzaken

In de volgende pagina's zal opnieuw een thematische bespreking van de petitie in het corpus centraal staan. Niet alle petitie kunnen hier even uitgebreid worden behandeld, maar de drie belangrijkste thematische categorieën die in het corpus naar voor kwamen – bezittingen, familie en geweld – zullen aan bod komen.

Na een korte inleiding over de zelfstandigheid van de Ptolemeïsche vrouw in het beheer van haar bezittingen en het behartigen van haar belangen, zal ik

de petitie uit het corpus bespreken die handelen over erfeniskwesties. Die categorie komt niet als dusdanig voor in mijn masterthesis, maar laat toe de adressanten te tonen als eigenaressen en erfgenamen van zowel huizen als grond, maar ook als weduwen en dochters, die niet zelden een lid van de eigen (schoon)familie aanklagen. Bovendien kunnen de petitie uit de familiearchieven inhoudelijk binnen deze groep besproken worden.

Vervolgens komen de huwelijksproblemen van de adressanten aan bod, waarbij aan de hand van de petitie waarin de (ex-)echtgenoot van de adressante de beklagde is, de positie van de Ptolemeïsche vrouw binnen het huwelijk wordt toegelicht.

Een derde en laatste deel behandelt de vermeldingen van geweld tegen de adressanten in de petitie en bespreekt de opmerkelijke groep verzoekschriften waarin geweldpleging de belangrijkste klacht is en de adressante niet zelden beweert in levensgevaar te verkeren.

Weduwen en wezen: erfissen en erfeniskwesties in de petitie

De vrouwen die in de Griekse papyri uit Ptolemeïsch Egypte voorkomen lijken een grotere persoonlijke vrijheid en onafhankelijkheid bezeten te hebben dan hun seksegenoten in de klassieke ‘poleis’ in de Griekse wereld, vooral dan in vergelijking met de vrouwen in Athene. Vrouwen treden in de papyri op als eigenaressen van onroerend en roerend goed, dat zij naar eigen goeddunken konden kopen, verkopen en verpachten. Bovendien kunnen zij op eigen initiatief scheiden, zonder daarvoor toestemming te moeten vragen. De vrouwelijke Griekse immigranten en de vrouwen die volgens het Griekse recht leefden, hadden echter bij schriftelijke transacties iemand nodig die samen met hen het contract tekende. De handtekening van deze ‘kurios’ maakte het huwelijks-, leen-, arbeids-, of koopcontract van de vrouw geldig. Omdat Egyptische vrouwen of vrouwen die volgens het Egyptische recht hun zaken behartigden een dergelijke ‘kurios’ niet nodig hadden, wordt aangenomen dat zij meer onafhankelijkheid bezaten dan hun Griekse landgenoten.

Een vrouw kon echter in eigen naam en zonder vermelding van haar ‘kurios’ een petitie indienen, en in haar verzoekschrift uit 218 v.C. vraagt Nikaia² om de toewijzing van een nieuwe ‘kurios’ voor zichzelf. Na de dood

² P.Entreux, 22; Voor de uitgaven van de papyri verwijs ik naar Oates, J.F – Bagnall, R.S – Willis, W.H. – Worp, K.A. (1992), *Checklist of Editions of Greek Papyri and Ostraca*, Baltimore. Grammaticale ‘varianten’ en ‘onzuiverheden’ in het Grieks van de petitie zijn in de citaten niet aangepast.

van Nikaia's echtgenoot, die waarschijnlijk zoals gebruikelijk haar 'kurios' was, had Nikaia geen enkele verwant meer die als haar 'kurios' kon optreden. Zij droeg in haar verzoekschrift haar schoonbroer op als nieuwe 'kurios', en gaf bovendien duidelijk de redenen aan voor haar verzoek:

[Ἴνα οὖ]μ μὴ παρὰ | ταύτην τὴν αἰτίαν τὰ καταλειμμένα μο[ι]
 ὑπὸ ἀνδρὸς καταφθ[α]ρῆι, [μὴ ἐχούσης] μου κύριον | μεθ' οὗ τὰς
 περὶ τούτων οἰκονομίας θήσομαι, ... (r. 4-6)

Opdat daardoor de goederen die mijn man mij nagelaten heeft niet verloren gaan, omdat ik geen 'kurios' heb met wie ik de documenten daarover kan laten opmaken.

Met deze petitie zorgde Nikaia er dus voor bevoegd te blijven over het beheer van de eigendommen van haar overleden echtgenoot, die nu bij erfenis in haar bezit vielen.

In de 1ste eeuw v.C. verschijnen in de papyri zelfs vrouwen die niet alleen hun eigen bezittingen, maar ook die van minderjarige wezen beheerden, waarbij ze als voogd (ἐπίτροπος) de verantwoordelijkheid voor de administratie van deze bezittingen op zich namen. De vroegst geattesteerde van deze voogdessen zijn de adressanten van twee petitie's uit het corpus: Teteimouthis (BGU 8 1813, 62/1 v.C.) en Herakleia (SB 6 9065, 1ste eeuw v.C.). Teteimouthis schreef de overheid aan in verband met een stuk grond dat zij verpachtte voor de wezen van een zekere Herakleides. Herakleia, was verwickeld in een erfeniskwestie met de broer van haar overleden echtgenoot; zij vermeldde in haar petitie het testament (διαθήκη) van haar echtgenoot waarin hij haar had aangeduid als voogdes van hun dochter en zijn erfgename, Isidora, die inmiddels ook overleden was. Hij had haar bovendien als onafhankelijke voogdes aangeduid, wat betekende dat zij aan niemand verantwoording moest afleggen over hoe zij Isidora's erfenis tijdens haar voogdij-schap had beheerd.

... καὶ τῆς ἐξ ἀφοτέρων | γενομένης θυγατρὸς Εἰσιδώρας
 ἐπίτροπον ἀνεγλόγιστον διοικοῦσα ἕκαστα καθὼς ἐὰν προαιρῶμαι
 | μηδενὶ ἐξόντος τῶν πρὸς ὀποτέρου ἔγγιστα γένους προσεῖν[αι
 τ]ῆι ἐπιτροπείᾳ... (r. 5-7)

... (en hij liet mij achter als) onafhankelijke voogdes van Isidora, onze dochter, waarbij ik alles mocht beheren zoals ik verkoos en het geen van de dichtste verwanten aan beide zijden toegestaan was zich te bemoeien met het voogdij-schap...

Erfeniskwesties als deze komen wel vaker voor in de petities: de klacht luidde dan dat de beklagde beslag wilde leggen op eigendommen die de adressanten dankzij een erfenis toekomen. De erfenissen waarvan sprake bestonden meestal uit grond en/of huizen, al dan niet reeds bewerkt of bewoond door de adressanten. De informatie in deze documenten helpt een beeld te vormen van de eigendommen die bij erfenis in de handen van vrouwen terechtkwamen in Ptolemeïsch Egypte. De volgende pagina's geven een overzicht van de erfeniskwesties die in het corpus voorkomen; niet zelden is de beklagde een familielid van de adressante, en vormt de petitie het product van een familieruzie, waarbij de betrokken partijen er blijkbaar niet in geslaagd zijn hun geschillen op te lossen binnen de familiale context en de adressanten zich bijgevolg genoodzaakt voelen zich te wenden tot de overheid om hun rechten te laten gelden.

Hierboven heb ik al verwezen naar het verhaal van Herakleia, die zowel haar echtgenoot als haar dochter had verloren, en een conflict had met haar schoonbroer, Alexandros, die de clausules uit het testament van zijn overleden broer weigerde na te leven. Herakleia's dochter Isidora had al het onroerend goed van haar vader geërfd, maar toen zij stierf, ging dit onroerend goed naar Herakleia's schoonbroer, op voorwaarde dat hij haar binnen de zestig dagen haar oorspronkelijke bruidsschat van 2200 zilveren drachmen terug zou geven. Indien hij dat niet deed verloor hij zijn rechten op de erfenis ten voordele van Herakleia. Toen zestig dagen voorbij waren had Alexandros nog steeds geen gehoor gegeven aan de bepalingen in het testament van zijn broer. In haar petitie gaf Herakleia een nauwkeurige opsomming van de feiten en citeerde zij alle documenten die op haar zaak betrekking hadden, met als doel een proces te openen tegen Alexandros.

Zij was echter niet de enige weduwe in het corpus die door haar schoonbroers werd geplaagd: uit Tasemthis' petitie (BGU 8 1849, 48/46 v.C.) blijkt dat de onenigheid met haar schoonbroers reeds ontstaan was toen haar echtgenoot Horos nog leefde. Tasemthis' bruidsschat (φερνή) werd immers niet zoals dat gebruikelijk was door haar eigen familie maar door haar schoonbroers betaald, terwijl een huis van haar vader als garantie diende. Jaren later drongen de schoonbroers op een gegeven ogenblik aan op een verdeling van dit huis, en net toen stierf Horos. Tasemthis bleef alleen achter met haar kind – drie andere kinderen die het huwelijk had voortgebracht waren reeds gestorven – en niet alleen moest zij alle kosten voor Horos' begrafenis op zich nemen, zij beschuldigde haar schoonbroers ervan dat zij de erfenis van het kind plunderden:

... πάντα τὰ τοῦ τέκνου ἀποφερόμενοι | οὐδὲν εἰς τὰ ἀναγκαῖα ἐπιχορηγοῦσι. (r. 19-20)

... ze nemen alle bezittingen van het kind weg voor henzelf en geven (ons) niet eens het broodnodige.

Tasemthis geeft geen specifieke (waarde)beschrijving van de dingen die haar schoonbroers haar afnemen, maar klaagt dat zij haar en haar vaderloos kind niet eens het noodzakelijkste gunnen.

Deze erfenskwesties zijn de enige waarin de adressanten hun schoonfamilie beschuldigden van het achterhouden of afnemen van de erfenis van hun overleden echtgenoot.

Dat de bedreiging van het welzijn van een weduwe na de dood van haar man ook uit een heel andere hoek kon komen toont Asia's petitie (P.Enteux. 13, 222 v.C.): de soldatenweduwe beweerde onrechtvaardig behandeld te worden door een zekere Poöris, de eigenaar van het huis waarin haar man ingekwartierd was en het paar samen met hem leefde. Asia probeerde het deel van het huis dat zij vroeger met haar echtgenoot bewoonde af te sluiten van Poöris' deel, door de halfafgebouwde muur die zich tussen de twee woongedeelten bevindt, volledig af te werken.

... ἐμοῦ δὲ βουλομένης ἐπισυντελέσαι | τὸν τοῖχον ἵνα μὴ ὑπερβατὸν ἦ εἰς τὰ ἡμέτερα, ... (r. 4-5)

... wanneer ik de muur wilde afwerken, opdat men er niet overheen zou kunnen klimmen naar ons deel...

Poöris hinderde de werken, hoewel hij volgens Asia geen rechten over de muur had. De weduwe beschouwde de muur als haar eigendom en beweerde dat Poöris echter geen respect voor haar had omdat haar echtgenoot gestorven was.

Echtgenoten lieten soms ook schulden na in hun erfenis: Arsinoë (BGU 8 1833, 51/50 v.C.), weduwe en moeder van één kind en de adressante van een petitie aan haar schuldeiser, de 'strategos' Seleukos, had een conflict in verband met de afbetaling van deze schulden met de huisbewaarder van Seleukos.

Vaker nog dan weduwen zijn vrouwen die hun vader verloren hebben het slachtoffer van personen die de erfenis voor zichzelf opeisen. In het geval van de tweelingzussen Thaues en Taous (UPZ I 18-19-20, 163 v.C.) gaat het zelfs om hun eigen moeder, die hun vader verlaten had voor een soldaat. De meis-

jes beschuldigden hun moeder er bovendien van de opdrachtgeefster te zijn van een moordpoging op hun vader. De man kon over water ontkomen, maar stierf een tijdje later toch. Na de hele erfenis van haar echtgenoot, waartoe onder andere de maandelijksse huur van twee huizen behoorde, in beslag genomen te hebben, joeg Nephoris haar dochters weg, waarna zij naar eigen zeggen van honger dreigden om te komen. Zij vluchtten naar het tempelcomplex van Sarapis bij Memphis, waar zij bijstand zochten en kregen van Ptolemaios, een vriend van hun vader die werkte en woonde in het tempelcomplex. Deze Ptolemaios hielp de meisjes de petitie op te stellen waarin zij hun moeder aanklaagden en hun enigszins dramatische voorgeschiedenis in detail vertelden. Van dit klaagschrift zijn maar liefst drie versies bewaard gebleven in het archief van Ptolemaios, waarin zich nog andere petitieën geschreven in het belang van Thaues en Taous bevinden.

Ook een geschil tussen een dochter en haar stiefmoeder ontbreekt niet in de petitieën. Tasemis (P.Tor.Choach. 3, na 112 v.C.) behoorde tot een familie van mummiebalsemiers en was geboren uit het eerste huwelijk van haar vader, die later echter hertrouwd was. Tasemis was niet ter plekke toen haar vader stierf en zijn echtgenote zag de kans de hele erfenis voor zichzelf en haar kinderen in te nemen. Deze erfenis bestond uit twee huizen, met bijhorende huisraad en vee, maar ook het recht op uitoefenen van het beroep van haar vader en de opbrengsten ervan maakten deel uit van de nalatenschap. De petitie is helaas onvolledig bewaard en het blijft dus gissen hoeveel Tasemis voor zichzelf opeiste.

Een echte familiale erfeniskwestie die zich al meer dan vijf jaar aansleepte werd in detail verhaald door Apollonia (P. Dryton 33 en 33bis, een kladversie of kopie, 135 v.C.) echtgenote van de cavaleriesoldaat Dryton. Het familiearchief van dit echtpaar en hun dochters bevat twee petitieën uit het corpus, beide handelend over problemen met een nalatenschap. In de eerste petitie was de adressante Apollonia zelf, die ook schreef in naam van haar drie jongere zussen. Zij beschuldigde hun oom Kallimedes ervan de erfenis van zijn broer, Apollonia's vader Ptolemaios, helemaal in te palmen. Toen Ptolemaios stierf, liet hij zijn bezittingen na aan zijn dochters, zonder echter daartoe een testament op te maken. Niet alle dochters waren toen reeds meerderjarig en hadden bijgevolg een voogd nodig die hun eigendommen voorlopig voor hen zou beheren. Kallimedes deed zich ongevraagd samen met zijn echtgenote en zijn twee zonen voor als de voogd van de meisjes; daarbij nam hij niet alleen het huis van de zussen in beslag, maar eigende hij zich ook de meubels toe die Ptolemaios aan zijn dochters had nagelaten en stal de eigendomsakten van zijn percelen grond. Toen alle meisjes echter meerderjarig waren en zij offi-

ciële toegang tot hun erfenis kregen, gaven hun oom en zijn gezin van de bezittingen nauwelijks iets terug, zelfs na de tussenkomst van het hoofd van de politie van de gouw. De beklaagden zwoeren bovendien een eed waarin zij ontkenden hun nichtjes te hebben beroofd, wat door de adressanten uiteraard werd tegengesproken:

... προφανῶς ἔνοχοι ὄντες φαρᾶι λείας ἐφημμένοι ἀλλοτρίων καὶ ταῦτ' ὀρφανικῶν (r. 17)

..., hoewel zij duidelijk schuldig zijn aan diefstal, aangezien zij aanspraak hebben gemaakt op het op het bezit van anderen, dan nog wel van wezen.

Twee jaar en verscheidene petitie's later, terwijl de strijd om de documenten en de huisraad nog steeds niet was beslecht, ondergingen de zussen een nieuw onrecht waarbij hun oom en zijn gezin samen met een handlanger 13 'artaben'³ tarwe ontvreemdden. Het vervolg van het verhaal is helaas niet duidelijk door de lacuneuze toestand van de papyrus: wellicht werd een nieuwe petitie ingediend, waarop Kallimedes werd gearresteerd en een schikking werd opgesteld in verband met de erfenis die Kallimedes toen bereid zou geweest zijn terug te geven. Toch komt er nog een proces, en het uiteindelijke doel van Apollonia's petitie was ervoor te zorgen dat de zaak voorkwam bij de 'strategos' Santobithus, die al eerder betrokken was bij de zaak en toen in het voordeel van de zussen had gehandeld. Apollonia maakte haar verzoekschrift over aan de aan de 'epistrategos' Boëthos, de hoogste functionaris van zuidelijk Egypte (Thebaïs). Laatstgenoemde gaf blijkaar gehoor aan de smeebede van de zussen, aangezien hij de zaak doorverwees naar Santobithus, zoals blijkt uit een aantekening van een klerk van Boëthos op de verso-zijde van de petitie.

Helaas kan op basis van de andere documenten uit het archief van Dryton en Apollonia niet worden vastgesteld of en wanneer Apollonia en haar zussen (eindelijk) hun rechten op de erfenis van hun vader hebben kunnen laten gelden.

Op het moment dat Apollonia haar verzoekschrift liet opstellen, was zij al vijftien jaar getrouwd met Dryton. Dit huwelijk, Drytons tweede, bracht vijf dochters voort. Dryton was wat de nalatenschap van zijn kinderen betrof voorzichtiger dan zijn schoonvader: hij liet in zijn leven maar liefst drie verschillende testamenten opstellen. Twee werden opgemaakt bij de gelegenheid

³ De 'ἀρτάβη' was een inhoudsmaat afkomstig uit Perzië, gebruikt voor graan.

van zijn twee huwelijken en kort voor zijn dood liet Dryton zijn laatste wilsbeschikking optekenen. Deze was zeer gedetailleerd: Dryton beschreef nauwgezet hoe hij zijn bezittingen onder zijn kinderen wilde verdelen (hij had een zoon uit zijn eerste huwelijk). Zijn dochters erfden zowel roerend als onroerend goed, waaronder twee slavinnen en een deel van een huis en verscheidene bouwterreinen, waarbij de helft van de eigendommen naar Drytons zoon en oudste kind ging, en de andere helft naar zijn vijf jongere dochters. Dryton bezat echter ook een wijngaard aan de andere kant van de Nijl, die hij in zijn geheel, bakstenen, waterputten en toebehoren inbegrepen, aan zijn zoon naliet. Uit een petitie van de vijf dochters van Dryton (P.Dryton 34, kort na 116 v.C.), meer dan tien jaar na hun vaders dood, blijkt de helft van de wijngaard toch in hun handen te zijn. Wanneer en waarom hun halfbroer het stuk grond had overgemaakt is niet bekend. De meisjes vermeldden het stuk wijngaard als onderdeel van hun erfenis, net zoals de twee slavinnen en bouwterreinen, die inderdaad in het laatste testament van hun vader aan hen werden nagelaten. Aangezien de wijngaard zich aan de andere kant van de Nijl bevond, hadden de zussen er geen directe controle over. Bovendien speelden de feiten die zij in hun petitie verhaalden zich af in tijden van onrust, waardoor zij zich minder gemakkelijk konden verplaatsen. Deze onrust werd veroorzaakt door problemen rond de troonsopvolging na de dood van de koning Ptolemaios VIII in 116 v.C. Een zekere Aristoon maakte van deze omstandigheden misbruik en beplante het stuk grond gedeeltelijk met wijnstokken.

... ἀντιποιείται ἀδίκως τοῦ ἐπιβάλλοντος ἡμῖν μέρους (ἡμίσου) | καὶ μέρος τι καταπεφύτευκεν ἀμπέλῳ, κατεγνωκῶς | τῷ γυναικᾶ ἡμᾶς εἶναι καὶ ἑτέρῳ τόπῳ κατοικοῦσας | μὴ εὐχερῶς δύνασθαι ἐπιβαλεῖν ἐπὶ τὴν σημαينوμένην κτῆσιν. (r. 21-25)

... hij legt onrechtmatig beslag op de helft van wat ons toebehoort en heeft een deel beplant met wijnstokken. Hij heeft geen respect voor ons omdat wij vrouwen zijn en niet gemakkelijk naar de bovengenoemde eigendom kunnen gaan, aangezien wij op een andere plaats wonen.

De dochters van Apollonia vroegen in hun petitie aan de ‘epistrategos’ dat Aristoon van de wijngaard en de planten erin afstand deed en hun voor de vruchten die hij heeft geoogst vergoedde.

Deze vrouwen werden bij testament eigenaressen van een terrein, maar men kon ook het vruchtgebruik van een stuk grond erven. Uiteraard moest deze erfenis dan ook als dusdanig erkend worden door de eigenaar van de

grond in kwestie, en daar wrong al eens het schoentje. In haar petitie aan de koning vertelde Ptolema (P. Enteux. 64, 221 v.C.) hoe haar verwant Theodotos het vruchtgebruik van een palmentuin had gekocht, maar gestorven was voor hij kon oogsten. Ptolema erfde het vruchtgebruik en wilde met de opbrengsten onder andere de schuldeisers van Theodotos betalen.

Dit was echter buiten Neilos, de eigenaar van de palmentuin, gerekend. Laatstgenoemde liet Ptolema niet oogsten maar gooide haar van het terrein. De erfgename eist van Neilos 100 drachmen, de prijs van de oogst, en hoopt met haar petitie gerechtigheid te verkrijgen.

Huwelijk en echtscheiding: petitie tegen (ex-)echtgenoten

In de vorige alinea's werd al een paar keer verwezen naar het huwelijk van de adressanten van de petitie, en meer bepaald naar hun huwelijkscontract en naar de bruidsschat ('φερνή') die zij in het huwelijk binnenbrachten. Een vrij groot aantal van de petitie's ging over een probleem in het huwelijksleven van de adressante en de ex-echtgenoot was niet zelden de beklagde in het verzoekschrift. De petitie's bieden informatie over huwelijk en echtscheiding in Ptolemeïsch Egypte uit het perspectief van de echtgenote. Samen met onder andere de huwelijkscontracten en scheidingsakten die zijn teruggevonden zijn zij een waardevolle bron van kennis over deze thema's.

Hieronder volgt, aan de hand van de verhalen van de adressanten, een overzicht van de vaakst voorkomende problemen die vrouwen in of na hun huwelijk konden treffen en waarbij deze vrouwen de interventie van de overheid vroegen.

Om de overdracht van de bruidsschat van de familie van de bruid naar de bruidegom schriftelijk te bevestigen en het huwelijk officieel te maken, maakte men een huwelijkscontract op. Deze contracten bevatten ook bepalingen die de bezittingen en het levensonderhoud van de bruid beschermden, en de conflicten uit de petitie's ontstonden omdat de echtgenoot de bepalingen van zijn huwelijkscontract niet respecteerde. De adressanten van de petitie's vermeldden vaak of zij met een Egyptisch 'onderhoudscontract' (συγγραφή τροφίτις) dan wel met een Grieks 'samenlevingscontract' (συγγραφή συνουκείου) waren getrouwd. In het Egyptische type contract bevestigde de echtgenoot de ontvangst van de bruidsschat en verbond hij zich er toe zijn echtgenote jaarlijks een bepaalde alimentatie te geven in de vorm van geld en/of voedsel en kleding. In de kladversie van een petitie stelde Tenes (SB 16 12687, einde 3^e eeuw v.C.) dat haar echtgenoot haar volgens hun huwelijks-

contract, dat in het document echter verkeerdelijk een Grieks συγγραφὴ συνοικεσίου genoemd werd, elke maand een onbekend aantal ‘artaben’ graan moest bezorgen, en elk jaar 48 drachmen om kleding te kopen. In de Egyptische contracten bevonden zich daarnaast ook bepalingen in verband met scheiding of erfenis. Bovendien konden de contracten zo worden opgesteld dat de bezittingen van de echtgenoot als waarborg dienden voor de betaling van het levensonderhoud aan de echtgenote of de teruggave van haar bruidsschat in geval van scheiding. Dit was het geval voor Senesis en Didumos, maar Didumos, in geldnood, negeerde zijn huwelijkscontract en probeerde zijn huis te verkopen. Senesis (P.Tebt. 3.1 776, 2de eeuw v.C.) vertelt hoe hij elke inwoner van hun dorp benaderde om zijn huis aan de man te krijgen:

..., ὁ ἐγκαλούμενος βουλόμενος με | ἀποστερέσαι ἕως μὲν προσ- |
πορεύομενος ἐνὶ καὶ ἐκάστῳ | τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς κώμης | ἠβούλετο
αὐτὴν ἐξαλλοτριῶσαι, | τούτων δὲ οὐχ ὑπομενόντων | ἕνεκα τοῦ μὴ
συνεπικελεύειν ἐμέ... (r. 15-22)

..., omdat hij mij ervan wilde beroven, wenste hij een tijdje het te verkopen, door één voor één de bewoners van het dorp te benaderen, maar toen zij deinsden ervoor terug, aangezien ik er niet mee akkoord ging...

Didumos probeerde dan maar het huis als belasting aan de overheid te geven, in de vorm van onderpand aan de persoon die de belastingen inde. Senesis was toen verplicht in te grijpen met een officiële petitie als zij wilde dat de clausules uit haar huwelijkscontract gerespecteerd werden.

Ook in het Griekse type huwelijkscontract dat in de petitie voorkomt, de συγγραφὴ συνοικεσίου, erkende de bruidegom dat hij de bruidsschat had ontvangen, maar beloofde geen jaarlijks alimentatiegeld. Naast variërende clausules in verband met de terugbetaling van de bruidsschat in geval van echtscheiding, was het in deze Griekse contracten vooral de lijst van bilaterale verplichtingen en verboden die de eigendommen en het levensonderhoud van de bruid moesten beschermen en verzekeren. Het niet nakomen van deze verplichtingen kon voor de bruid leiden tot het verlies van haar bruidsschat, maar voor de bruidegom tot de terugbetaling van vaak wel anderhalve keer de bruidsschat aan zijn echtgenote en haar familie. De verplichtingen waren vrij algemeen van aard; zo moest de echtgenoot voor zijn echtgenote het voedsel en de kleding voorzien die een getrouwde vrouw nodig had en mocht hij haar niet verwaarlozen of mishandelen. Een aantal van deze verplichtingen komen in de petitie terug onder de vorm van klachten vanwege de echtgenotes: Dio-

nusia (BGU 8 1848, 48/46 v.C.), gehuwd met Apollonios bij middel van een Grieks contract, vertelde dat haar man haar en hun dochter op een dag verlaten had en naar Alexandria getrokken was:

... καὶ ὡς μεταλαμβάνω ἀστοργότερον | διακεείμενος πρὸς με καὶ τὸ τέκνον | ἑτέροι ἐ[κεῖ συ]νήρ[μοστ]αι γυναικί, ἐξ ἧς | καὶ πεπαιδοποίηκ[ε], ...

... en naar ik heb vernomen leeft hij daar, zonder liefde voor mij of het kind, samen met een andere vrouw, bij wie hij ook een kind heeft verwekt, ...

Apollonios overtrad hier twee verboden die vaak voorkwamen in het Griekse type huwelijkscontract: de echtgenoot mocht niet op een ander adres wonen en mocht geen kind bij een andere vrouw verwekken. Het is goed mogelijk dat deze voorwaarden ook in Dionusia's contract opgetekend stonden en zij met recht in haar petitie de terugbetaling van haar bruidsschat eiste.

Ongeacht het type huwelijkscontract, verbond de echtgenoot zich ertoe te voorzien in het onderhoud van zijn echtgenote, haar te geven wat zij nodig had. Zij kon een schriftelijk verzoek tot terugbetaling van de bruidsschat indienen, indien haar man aan deze plicht verzaakte: dit was waarschijnlijk het doel van de – helaas fragmentarische – petitie van Makaria (BGU 8 1820, 56/55 v.C.), οὐδέ[ν μοι παρέσχε τῶ]ν δεόντων καὶ | ἱματισμοῦ (r. 9-10), hij gaf mij niets van wat mij toekwam en geen kleding) en Helladote (P.Entreux. 23, 218 v.C.) [τὰ προσή]κοντα οὐ παρέχει (r. 5), hij geeft mij niet wat passend is), die er nog in sterke termen aan toevoegde: ... παντελῶς με | ἐκ πάντων ἀδικεῖ (r. 6-7)... hij doet mij op alle mogelijke manieren onrecht aan.

Op de klippen gelopen huwelijken zijn in de papyrusdocumentatie verder geattesteerd in de scheidingsakten, eenvoudige akten in de vorm van een ontvangsbewijs voor de bruidsschat die de man aan zijn echtgenote had teruggegeven. De oorzaak van de breuk tussen de echtelieden werd in deze documenten niet opgenomen. In de petitie vermeldde de adressante vaak persoonlijke details om hun adressaat meer bij hun zaak te betrekken en in de twee verzoekschriften waarin de adressante expliciet vermeldde dat zij van haar echtgenoot, de beklagde, gescheiden was, gaf zij ook de reden van de echtscheiding op. Voor Taous (SB 20 14592, 76 v.C.) en haar echtgenoot Peliis waren dit meningverschillen (“διαφοράς”, r. 14) maar Sennesis (PSI 3 166, 118 v.C.) vertelde over haar scheiding van haar ex-echtgenoot Ergenoupis het volgende:

... χωρισθῆναι ἀπ’ ἀλλήλων ἐξ ὧν | συντελέσατο εἰς ἐμὲ ἀδικῶν,

...

... dat wij uit elkaar gingen om onrecht dat hij mij had aangedaan,

...

Het is dus zeer waarschijnlijk dat Sennesis de scheiding had aangevraagd. Wat het onrecht, of in Taous’ geval, de meningsverschillen inhielden, werd door de adressanten in hun petitie niet verduidelijkt.

Sennesis was op het moment dat zij haar petitie schreef al gehuwd met een andere man, maar had blijkbaar nog steeds een – door lacunes onbekend – probleem met haar ex-echtgenoot, van wie zij vermoedelijk haar bruidsschat nog niet had teruggekregen.

Een klacht over gewelddadig gedrag van de beklagde komt slechts een keer voor in de petitie tegen de (ex-)echtgenoot: alleen Makaria (BGU 8 1820, 56/55 v.C.) beweerde dat haar man haar uit het echtelijke huis verjaagd had. Zij gebruikte het werkwoord ἐκβάλλειν, net zoals de reeds vermelde Ptolema, die met dit woord aanduidde hoe Neilos haar zijn palmentuin had uitgejaagd. Dat dit ἐκβάλλειν als een gewelddadige actie werd beschouwd bewijst Ptolema’s verzoek om een straf voor Neilos’ gewelddadige gedrag, naast de financiële vergoeding die zij vroeg voor het verlies van de oogst.

Eén vijfde van de adressanten in het corpus klaagde over fysiek geweld dat hun werd aangedaan, en in de helft van deze gevallen was geweld de belangrijkste of zelfs de enige reden voor de klacht. In de volgende pagina’s zal ik dit geweld in de petitie van naderbij bekijken.

Slachtoffers van geweld in de petitie

De adressanten gebruikten vaak concrete termen om te verwijzen naar het gewelddadige gedrag van de beklagde, bijvoorbeeld het hierboven reeds genoemde ἐκβάλλειν. Daarnaast hebben zij het ook in algemenere termen over geweld (βία), waarbij het kon gaan over geweld tegen de persoon of tegen de eigendom van de adressante. Zo vertelde Thaisas (SB 22 15762, 210 v.C.), de eigenares van een molen, hoe de bakker Petesouchos samen met zijn medeplichtigen met geweld twee handmolens in haar molen had gesaboteerd:

... τῆι βίαιι χρώ- | μενος ἐξεσπακεν μύλον μονόκω- | πον... (r. 11-13)

... hij trok met geweld een molen met één stang los...

Apollonia en haar zussen beweerden dat hun oom met geweld (τῆι βίαι, P.Dryton 33, r. 19) een hoeveelheid graan uit hun huis had ontvreemd, en Apollonia's dochters hebben het dan weer over de gewelddadige manier (βιαιότερον, P.Dryton 34, r. 18) waarop hun beklaagde bezit genomen had van hun wijngaard. In een fragmentarische petitie waarin de adressante een klacht had over een lening (SB 18 13841, 221 v.C.), verzocht zij de koning niet toe te staan dat zij onrechtvaardig behandeld en beroofd werd door de beklaagde, die zij een gewelddadige persoon noemde (βιαίου ἀνθρώπου, r. 7). De woorden ἐξέβαλέν με, hij verjoeg me, verwijzen wellicht naar die gewelddadigheid van de beklaagde.

In de hierboven besproken casussen was het ondergane geweld niet de belangrijkste klacht, die meestal van materiële of financiële aard was. Toch vroegen de adressanten soms, naast compensatie voor de materiële of financiële schade, ook een bijkomende, niet nader bepaalde, straf voor het geweld dat de beklaagde hun had aangedaan:

..., περὶ δ[ὲ τ]ῆ[ς] ἐγβολῆς Διοφάν[ην διαγνῶναι καθότι] ἄν αὐτῶι φαίνεται. (P.Enteux 64, r. 12)

..., en wat betreft het feit dat hij mij (uit de palmentuin) verjaagd heeft, dat Diophanes (de 'strategos') oordeelt zoals het hem goeddunkt.

De adressanten van de verzoekschriften die ik hieronder bespreek dienden enkel een klacht in wegens 'hubris', in het Ptolemeïsche strafrecht een zware misdaad. Dat was een misdaad tegen de persoon waarbij minachting werd uitgedrukt tegenover het slachtoffer, onder de vorm van verbale en/of fysieke aanvallen, waarvoor ook verzwarende omstandigheden bestonden, bijvoorbeeld wanneer de aanranding gepleegd werd op een laat uur, of wanneer het slachtoffer in levensgevaar verkeerde. Taarmiusis (P.Tebt. 2 283, eerste helft van de 1ste eeuw v.C.) diende een petitie in ten behoeve van haar moeder, die zo hard geslagen werd door haar belager dat men vreesde voor haar leven. De adressante vermeldde bovendien dat de beklaagde haar moeder aanviel op een laat uur (r. 6-7: ὀψίτερον | τῆς ὄρας)

Ook het feit dat het slachtoffer zwanger was behoorde tot de bezwarende omstandigheden voor 'hubris'. Tereus was vijf maanden zwanger toen zij op straat met een andere vrouw een woordenwisseling had, die uitliep in fysiek geweld: de beklaagde diende Tereus overal waar ze haar kon raken slagen toe,

..., ὥστε | διὰ τὰς πληγὰς ἀρρωστήσα- | σα κατακεῖσαι
κινδυνεύου- | σα τῷ βίῳι. (r. 14-17)

..., zodat ik door de slagen onwel te bed lig en in levensgevaar ver-
keer.

Wanneer het leven van een slachtoffer van ‘hubris’ in gevaar was, werd een speciale gerechtelijke procedure gevolgd: de dader moest worden vastgehouden, opdat, als het slachtoffer binnen een bepaald aantal dagen aan zijn of haar verwondingen bezweek, de schuldige als nog als een moordenaar kon worden gestraft. Tereus vroeg in haar petitie deze procedure aan en voegde er aan toe dat zij ook in het geval dat zij de aanval overleefde, vanwege haar belaagster “gerechtigheid” (r. 27: τὸ δίκαιον) verwachtte, maar verduidelijkte niet wat zij daar precies mee bedoelde.

Een ander zwanger slachtoffer van geweld vertelde in detail hoe zij onder het weven door haar collega werd aangevallen:

..., καὶ ἐξ ἧς | συνεστήσατο πρὸς με ἀντι- | λογίας ἐφαλομένη μοι
καὶ | καταβάλλουσα ἐπὶ τὸ ἔδαφος, | ἔτυπεν πληγαῖς πλείσταις, |
εἰς ὃ τύχοι μέρος τοῦ σώματος, ... (PSI 3 167, 118 v.C., r. 13-18)

..., en na een woordenwisseling die zij begonnen was, wierp ze
zich op mij, gooide me tegen de grond en diende mij vele slagen
toe, overal waar ze maar kon,

Zoals reeds werd opgemerkt valt het op dat de adressanten slechts een enkele keer gewag maken van gewelddadig gedrag van hun echtgenoot. Bovendien werd geen enkele klacht ingediend tegen een familielid. Integendeel, de feiten die in deze petitie verhaald werden speelden zich allemaal af in min of meer openbare plaatsen: op straat, op de werkvloer, of, zoals in de volgende petitie, in een openbaar bad.

Philista (P.Enteux. 82, 221 v.C.) was zich aan het baden toen zij werd aangevallen door Petechoon,

..., πα- | ραχέων ἐν τῷ γυναικείῳ [θό]λῳι, ἐγβεβηκυίας μου ὥστε
ζμήσασθ[αι], εἰσενέγκας θερμοῦ τὰς ἀρτυαί- | νας καστεσκεδάσέν
μου

...

καὶ κατέκαυσεν τήν τε κοιλίαν καὶ τὸν ἀριστερὸν μηρὸν ἕως τοῦ
γόνατος | ὥστε καὶ κινδυνεύειν με. (r. 2-5)

..., een badjongen in het vrouwenbad, toen ik uit het bad gestapt

was om mij in te zepen, goot heet water uit kruiken die hij bij zich had over mij

...

en verbrandde mijn buik en mijn linkerzij tot aan de knie, zodat ik in levensgevaar verkeer.

Philista was er al in geslaagd Petechoon te vatten en hem uit te leveren aan het hoofd van de politie van haar dorp, maar diende toch nog deze petitie in om een gerechtelijke procedure te starten.

Ook Thamounis (P. Enteux. 83, 221 v.C.) werd in een openbaar bad aangevallen, maar háár belaagster was een andere bezoeker van het bad. Eerst probeerde zij tevergeefs Thamounis uit het bad te verjagen waarna zij de vrouw slagen toediende waar ze haar maar kon raken en haar uiteindelijk haar halsketting afnam. In deze petitie gaf de adressante ook de reden waarom de beklagde haar had aangevallen: Thamounis was oorspronkelijk afkomstig uit een naburige gouw en verhuisde naar het dorp waar de feiten zich afspeelden. Haar belaagster, net als Thamounis een Egyptische, zag haar als een vreemdelinge en wilde haar niet in het openbare bad van háár dorp.

..., καταγνοῦσά μου ὅτι ξένη εἰμί πληγᾶς μοι ἐνέβαλεν καὶ πλείους... (r. 4)

..., mij verachtend omdat ik een vreemdelinge ben, diende ze mij slagen toe, en talrijke, ...

De plaatselijke ‘komarches’, een dorpsambtenaar, die Thamounis na de aanval ter hulp geroepen had, spande samen met zijn dorpsgenote en sloot het slachtoffer Thamounis op in de gevangenis, waaruit hij haar slechts vrijliet nadat hij haar mantel had afgenomen en die aan de beklagde had gegeven. Na alle onrecht dat haar was aangedaan, vroeg Thamounis uiteindelijk dat zij haar mantel of de waarde ervan zou terugkrijgen, en dat de ‘strategos’ zou beslissen over een straf voor het geweld dat haar belaagster haar had aangedaan.

Conclusie

Uit de bespreking van de petitie in dit artikel blijkt reeds de grote variatie in de *probleemsituaties* die in deze documenten werden beschreven. Elk verzoekschrift is immers een schriftelijke neerslag van een unieke situatie en slechts enkele petitieën zijn inhoudelijk met elkaar vergelijkbaar.

Hoewel in de alinea's over erfeniskwesties, het huwelijk en geweld reeds belangrijke thema's uit de petitie's in het corpus aan bod zijn gekomen, vallen nog vele verzoekschriften buiten deze categorieën. Zo schreef een adressante een ambtenaar aan in verband met een weggelopen slavin (P.Diosk. 1 9, 2de eeuw v.C.). Een andere vrouw diende een klacht in tegen een dokter die op een bouwterrein in haar bezit was begonnen een huis te bouwen (P.Enteux. 69, 218 v.C.). In twee verzoekschriften werd een bouwvergunning voor werken aan bouwvallige tempels aangevraagd (P.Enteux. 6 en 7, respectievelijk 222 en 221 v.C.), een wijnhandelaarster klaagde haar schuldenaar aan in verband met achterstallige terugbetaling van geld en graan (P.Duk. inv. 314, 199 v.C.) en een moeder diende een petitie in tegen haar eigen dochter omdat zij haar zilveren ketting niet wilde teruggeven (SB 16 12305, eerste helft 2de eeuw v.C.).

Wat de adressante echter met haar petitie wilde *bereiken*, kan afgeleid worden uit het uiteindelijke verzoek dat zij, na de uiteenzetting van haar probleem, aan de ambtenaar in kwestie richtte. Met uitzondering van de petitie's over geweldpleging zijn bijna alle verzoekschriften in het corpus opgesteld vanuit een economische interesse. Alle petitie's die in de vorige pagina's zijn besproken en handelden over erfeniskwesties en het huwelijk van de adressante hadden als uiteindelijk doel het beschermen van eigendom of een economische compensatie. Wezen en weduwen claimden hun erfenis, (ex-)echtgenotes vroegen hun bruidsschat terug of probeerden hun levensonderhoud te verzekeren. Slachtoffers van geweld echter vroegen de opsluiting van hun belager of lieten het bepalen van de straf over aan de ambtenaar aan wie zij hun petitie richtten, afhankelijk van de ernst van hun verwondingen.

Dankzij de grote inhoudelijke variatie van de petitie's is het mogelijk een glimp op te vangen van het dagelijkse leven van de adressanten en hun omgeving en van de rol die vrouwen konden spelen in de Ptolemeïsche maatschappij, zowel in hun eigen familie als in een bredere maatschappelijke context, op economisch vlak. Vrouwen vertelden in de verzoekschriften over hun eigendommen, roerend en onroerend, en hun economische activiteiten, bijvoorbeeld (ver)pachten van grond, lenen van geld en verkopen van slavinnen (P.Polit.Iud. 1 9, 132 v.C.). Bovendien bevatten de petitie's vaak interessante details over het dagelijkse leven van de Ptolemeïsche vrouw, bijvoorbeeld wanneer in een klacht over diefstal ook een lijstje werd opgegeven met de ontvreemde – typisch vrouwelijke – voorwerpen⁴.

⁴ SB 18 13839, 220/219 v.C., de buit van de dieven bestond uit een bontgekleurde 'chiton' ('χιτὸν ἄνθινος'), twee toiletdoosjes ('γρῦρη'), twee paar gouden oorbellen ('ὀρίων χρυσοῦν ζεύγη') en vier parfumflesjes ('ἀλάβαστροι')(f. 17-19).

De verzoekschriften tonen deze Ptolemeïsche vrouwen in de rol van slachtoffer, maar tegelijk bewijst het bestaan van de verzoekschriften zelf dat zij in zekere mate zelfredzaam waren. Net zoals vrouwen in de papyri uit Ptolemeïsch Egypte vaak op een onafhankelijke manier hun eigen bezittingen beheerden – en soms ook die van anderen – toonden de adressanten van de petitie uit het corpus dat zij op eigen initiatief en in eigen naam wisten gebruik te maken van het gerechtelijke systeem, de administratie, bij het oplossen van een probleem waarmee zij in hun privé-leven geconfronteerd werden.

Bibliografie

- Adam, S. 1983. “La femme enceinte dans les papyrus”, in: *Annagennensis* 3: 9-19.
- Bagnall, R.S & R. Cribiore 2006. *Women's Letters from Ancient Egypt. 300 BC-AD 800*. Ann Arbor: Michigan University Press
- Baldwin, V.B. 1963. “Crime and criminals in Graeco-Roman Egypt”, in: *Aegyptus* 43: 256-263.
- Bastianini, G. & C. Gallazzi 1987. “P.Cair. 10331: Denuncia di una donna divorziata contro l'ex-marito”, in: *QNAC* 16: 167-174.
- Bozza, F. 1934. “Il matrimonio nel diritto dei papyri dell'epoca tolemaica”, in: *Aegyptus* 14: 205-244.
- Capasso, M. 2005. *Introduzione alla papirologia. Dalla pianta di papiro all'informatica papirologica*. Bologna: Il Mulino.
- Clarysse, W. & D.J. Thompson 2006. *Counting the People in Hellenistic Egypt* (2 vol.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Guéraud, O. 1931. *Enteuxeis. Requêtes et plaintes adressées au roi d'Égypte au IIIe siècle avant J.-C.*. Le Caire: Impr. nationale Boulac.
- Hengstl, J. 1997. “Petita in Petitionen gräko-ägyptischer Papyri”, in: *Symposion* 1995: 265-289.
- Lewis, N. 1986. *Greeks in Ptolemaic Egypt. Case Studies in the Social History of the Hellenistic World*. Oxford: Clarendon Press.
- Montecchi, O. 1981. “Una donna ‘prostatis’ del figlio minorenne in un papiro del Iia”, in: *Aegyptus* 61: 103-115.
- Messori Savorelli, G. & R. Pintaudi, “Petizione al ‘komogrammateus’ Petesuchos”, in: *ZPE* 104: 233-240.
- Parca, M. 2002. “Violence by and against Women in Documentary Papyri from Ptolemaic and Roman Egypt”, in: *Studia Hellenistica* 37: 283-296.
- Pestman, P.W. 1961. *Marriage and Matrimonial Property in Ancient Egypt: A Contribution to Establishing the Legal Position of the Woman*. Leiden: Brill.
- Pestman, P.W., e.a. 1989. *Familiearchieven in het land van Pharao*. Zutphen: Terra.

- Pomeroy, S.B. 1984. *Women in Hellenistic Egypt. From Alexander to Cleopatra*. New York: Schocken Books.
- Préaux, C. 1959. “Le statut de la femme à l’époque hellénistique, principalement en Égypte”, in: *Receuil de la société Jean Bodin* 11: 127-175.
- Rowlandson, J. (ed.) 1998. *Women and Society in Greek and Roman Egypt. A Source Book*. Cambridge: Cambridge University Press.